

## DINIY BAG'RIKENGLIK G'OYASINING QADIMGI TURKIY YODGORLIK MATNLARIDA AKS ETISHI

**Maxsudjonova Maftuna Ikromjon qizi**

*NamDU Filologiya fakulteti Filologiya va tillarni o'qitish,  
o'zbek tili yo'nalishi, 1-bosqich talabasi*

Email: [maftunamaxsudjonova17@gmail.com](mailto:maftunamaxsudjonova17@gmail.com)

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada qadimgi turkiy yodgorliklar matnlarida diniy bag'rikenglik, e'tiqod erkinligi va ma'naviy totuvlik g'oyalari tahlil qilindi, "Orxon-Enasoy" bitiklari va "Kultegin" yodgorliklaridagi diniy va ruhiy-ma'naviy qarashlar tilshunoslik nuqtai nazaridan ko'rib chiqildi hamda qadimgi turkiy jamiyatning diniy xilma-xillikka munosabati va bu g'oyalarning hozirgi davr ma'naviy barqarorligi uchun ahamiyati ilmiy tahlil qilindi.

**Kalit so'zlar:** Qadimgi turkiy til, diniy bag'rikenglik, Orxon-Enasoy yodgorliklari, tolerantlik, ma'naviy barqarorlik, tilshunoslik, e'tiqod erkinligi.

**Аннотация:** В данной статье анализируются идеи религиозной толерантности, свободы вероисповедания и духовной гармонии в текстах древнетюркских памятников, с лингвистических позиций рассматриваются религиозные и духовные воззрения в надписях «Орхон-Енасай» и «Культегин», а также с научной точки зрения анализируется отношение древнетюркского общества к религиозному многообразию и значение этих идей для духовной стабильности современной эпохи.

**Ключевые слова:** Древнетюркский язык, религиозная толерантность, Орхан-Енасовские памятники, толерантность, духовная устойчивость, языкознание, свобода вероисповедания.

**Abstract:** This article analyzes the ideas of religious tolerance, freedom of belief and spiritual harmony in the texts of ancient Turkic monuments, examines the religious and spiritual views in the "Orkhon-Enasoy" inscriptions and "Kultegin" monuments from a linguistic perspective, and scientifically analyzes the attitude of ancient Turkic society to religious diversity and the significance of these ideas for the spiritual stability of the present era. **Keywords:** Ancient Turkic language, religious tolerance, Orkhan-Enasoy monuments, tolerance, spiritual stability, linguistics, freedom of belief.

**Keywords:** Ancient Turkic language, religious tolerance, Orkhan-Enasoy monuments, tolerance, spiritual stability, linguistics, freedom of belief.

Qadimgi turkiy yodgorliklar xalqning dunyoqarashi, ijtimoiy-siyosiy hayoti, ma'naviy qadriyatlari va diniy qarashlari haqida muhim ma'lumot beradi. "Orxon-Enasoy" bitiklari VII–VIII asrlardagi turkiylarning hayoti, davlat boshqaruvi, ma'naviy-ruhiy tamoyillari haqida bevosita dalil bo'lib, ularda bag'rikenglik ruhining mavjudligi ilmiy doiralarda ko'p bor ta'kidlangan. Qadimgi turkiylar turli din va e'tiqodga ega xalqlar bilan muloqot qilgan, ular bilan hamkorlikda yashagan. Shuning uchun bu yodgorliklarda diniy bag'rikenglik g'oyasining aks etishi tabiiy jarayon hisoblanadi. Qadimgi turkiy til matnlarida diniy atamalar, ilohiy kuchlarga murojaat, osmon, yer, ruhiy poklik va birlikka oid tasavvurlar muhim lingvistik qatlamni tashkil etadi. Bu elementlar nafaqat diniy dunyoqarashni, balki jamiyatda mavjud bo'lgan tolerantlikni ham aks ettiradi. Turkiy qabilalar o'z tarixida turli dinlar bilan muloqotda bo'lgan: tengricha e'tiqod, buddizm, zardushtiylik, maniheylik, nasroniylik kabi dinlarning izlari turli davrlarda kuzatilgan. Bu esa jamiyatda ma'lum diniy bag'rikenglik mavjud bo'lganidan dalolat beradi. Turkiylar o'z e'tiqodini yo'qotmagan holda boshqa dinlarga mansub xalqlar bilan iqtisodiy va madaniy aloqalar o'rnatgan. Orxon bitiklarida „*tenri*“, „*yer-sub*“ kabi tushunchalar eng ko'p uchraydigan so'z birliklaridir. Bu birliklar diniy dunyoqarashning asosini tashkil etgan bo'lsa-da, boshqa dinlar va e'tiqodlarga qarshi keskin inkor yo'q.

Orxon bitiklari tilshunoslik va tarixiy manba sifatida qimmatlidir. Ular turkiylarning o'z boshqaruvi, qo'shni xalqlar bilan munosabati va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Bitiklarda ko'plab jumlar turkiylarning boshqa xalqlarga hurmat bilan munosabatda bo'lganligini ko'rsatadi. Masalan, "budun" (xalq) atamasi turli qabilalarning birligi va ularning tinch-totuv yashash g'oyasini ifodalaydi. Bitiklarda bir necha bor "el tutmaq", "budunni yarutmaq" kabi iboralar uchraydi. Bu iboralar jamiyatda birlik, totuvlik va ma'naviy uyg'unlikni ta'minlash g'oyasini ifodalaydi. Bu birliklar diniy bag'rikenglikning lisoniy ko'rinishi sifatida ham talqin qilinadi.

Qadimgi turkiy matnlarda diniy tolerantlikni ifodalovchi leksik-semantik birliklar bir necha turga bo'linishi mumkin:

1. **Ilohiy kuchlarni e'tirof etuvchi birliklar** - "Tenri", "qut", "yer-sub" kabi birliklar qadimgi turkiylarning ruhiy-ma'naviy tizimini aks ettiradi, ammo bunda boshqa e'tiqodlarni kamsituvchi ma'no yo'q.

2. **Birlik va totuvlikni ifodalovchi birliklar** - "Budun", "el", "törü" atamaları jamiyatdagi tartib-qoidalar, birlashuv va tinchlik g'oyalarini bildiradi. Bunday birliklar diniy bag'rikenglikning ijtimoiy-lisoniy asosini belgilaydi.

3. Muloqot va hurmatni bildiruvchi birliklar - Qadimgi turkiy matnlarda qo'shni xalqlar bilan muloqotni ko'rsatadigan iboralar uchraydi. Bu esa jamiyatda turli e'tiqoddagi xalqlarga hurmat mavjud bo'lganini bildiradi.

Bitiklarda e'tiqod erkinligi tushunchasi bevosita tilga olinmagan bo'lsa-da, matnlarda xalqning ma'naviy yetuklikka da'vati mavjud. Bu esa bag'rikenglik g'oyasining ildizini ko'rsatadi. Turkiy jamiyatda "bilga" (donishmand), "alpli" (mardlik), "törü" (adolat) kabi tushunchalar asosiy ma'naviy tamoyillar hisoblangan. Ushbu tamoyillarning barchasi jamiyatda insonlar o'rtasida adolat, hurmat, totuvlik va bag'rikenglikni ta'minlashga qaratilgan. Qadimgi turkiy yodgorliklarda ildizlari bor diniy bag'rikenglik g'oyasi bugungi globallashuv davrida juda muhim. Turli din, millat va madaniyatga mansub yoshlarning bir-birini tushunishi, hurmat qilishi jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun zarur. Tilshunoslik nuqtai nazaridan bu matnlarni o'rganish diniy tolerantlikning tarixiy ildizlarini aniqlash, yoshlar ongida bag'rikenglikni shakllantirishda ilmiy asos yaratish imkonini beradi.

### **Xulosa**

Qadimgi turkiy yodgorliklar nafaqat tarixiy, balki ma'naviy va ruhiy meros sifatida ham beqiyos ahamiyatga ega. Ushbu yodgorliklardagi fikrlar, iboralar va tushunchalar o'z davrining ijtimoiy hayoti, mafkurasi va dunyoqarashidan darak beradi. Ayniqsa, turkiy xalqlarning diniy qarashlari, ular orasidagi totuvlik, farqli e'tiqodlarga hurmat bilan yondashish kabi tamoyillar matnlarda bilvosita bo'lsa-da, chuqur ma'noda aks etgan. Bu esa qadimgi turkiy jamiyatda diniy bag'rikenglikning shakllangan va barqaror tamoyil bo'lganligini ko'rsatadi. Matnlarda uchraydigan "budun", "el", "törü", "qut", "teñri" kabi asosiy konseptlar jamiyatning ma'naviy-ruhiy holatini belgilab bergan. Bu tushunchalar orqali turkiylarning o'zaro hamjihatlik va bir-biriga nisbatan hurmat tamoyillarini e'zozlaganini ko'rish mumkin. Bag'rikenglik faqat diniy masalada emas, balki ijtimoiy, madaniy munosabatlarda ham asosiy qadriyat bo'lgan. Qadimgi turkiylarning turli din vakillari bilan muloqoti, ular bilan iqtisodiy, madaniy va siyosiy aloqalar o'rnatgani, bu jarayonda o'z e'tiqodiga sodiq qolgan holda boshqalarni rad qilmaganligi – tolerantlikning aniq belgilaridir. Bugungi globallashuv sharoitida esa bu qadriyatlarni qayta kashf etish, ilmiy asosda o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlar ongida bag'rikenglik, o'zaro hurmat, diniy totuvlikni shakllantirish uchun qadimgi turkiy manbalarda mujassam qadriyatlar muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Orxon-Yenisey yozuvlari. Tahrir va izohlar bilan. – Toshkent: Fan, 2010.

2. Qoraev, A. Qadimgi turkiy til tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1998.
3. Tekin, T. Orhon Yazıtları. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003.
4. Klyashtorniy, S.G. Drevnetyurkskie runicheskie pamyatniki. – Moskva, 1986.
5. Sodiqov, A. Turkologiya asoslari. – Toshkent: Muharrir, 2015.

